

Боре Ценев Македонска народна сазвежђа*

Апстракт. Етноастрономско истраживање започето је у републици Македонији 1982. године, и од тада је континуирано спровођено. Информације су прикупљане директно од старијих становника 130 села, широм земље, осветљавајући народна схватања о небу и распореду звезда и сазвежђа, али је такође учињен и добар увид у митове, веровања и ритуале који су повезани са небом, звездама и сазвежђима. Дубинска анализа прикупљених података одвела нас је до реконструкције древних звезданих мапа македонског народа. Захваљујући чињеници да су у прошлости људи дефинисали само два годишња доба, већина звезда и сазвежђа је презентована или на летњем или на зимском небу. Људи су такође били добро упознати и са звездама у околини Северњаче, знали о сазвежђима која нити излазе нити залазе, већ су посебан део звездане мапе. Наведена студија је пружила могућност упоредне анализе народног схватања сазвежђа међу Македонцима и народних схватања суседних народа, који живе на Балканском полуострву.

Увод

Космогонијски митови и ритуали имају централну улогу у колективној свести сваког народа. Кроз њих, ми примамо представе о почетку времена, о Златном Добу када су Богови-створитељи оделили Хаос од Реда, Добро од Зла, створивши свет по својим, божјим стандардима и схватањима Доброг и Лепог. Космогонијски митови дају одговоре на два основна питања која се односе на перцепцију подземног, земаљског и небеског света. Одговори које ти митови дају не односе се само на питање **како** је свет створен, него и на питање **зашто** је свет створен. Космогонијски митови и обреди понекад нуде локалне верзије, али углавном садрже заједничке карактеристике које се могу пратити у свим народима, поготову ако се односе на дуже временске периоде. Објашњење за то се може наћи у заједничкој почетној тачки која се тиче посматрања истог неба и кретања истих небеских тела, посебно Сунца и Месеца.

У својој књизи *У свету мита* Џозеф Кембел (The Way of Myth, Joseph Campbell) каже: „Митови и религија су одувек били фокусирани у складу са неким основним архетиповима, који су углавном филогенетски и исти у свим културама, те стога не могу бити власништво само једне нације или религије“ (Kembel 2002). Штавише, он просуђује реалност данашњице и наглашава да у савременом високо развијеном свету интелект има највишу вредност, док је

* Објављено у Зборнику радова Астрономске опсерваторије. Београд, 2008, вол. 85, с. 97-109.

Превод са енглеског: Александра Бајић.

знање једноставно редуковано на сакупљање и дистрибуцију информација, те су због тога веровања великих религија сведена само на празну форму. Тако се прави дух једног народа и његово аутентично значење повезано са народним интерпретацијама Богова и космоса мора тражити у селима, где добробити савремене цивилизације још увек нису стигле.

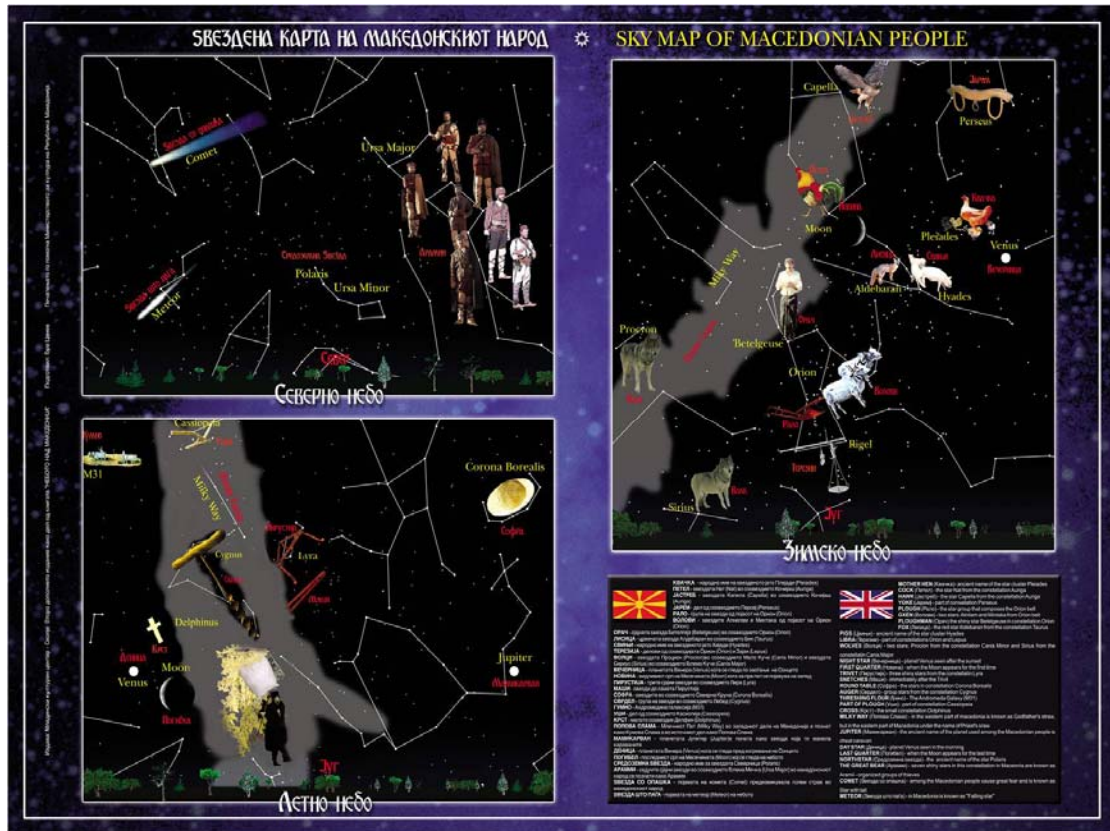
Систематско сакупљање народне перцепције неба и небеских тела, Земље, времена и климатских промена у Републици Македонији започето је у 1982. године. Другим речима, спроведено је етноастрономско и етнометеоролошко истраживање у македонском народу. Ако узмемо у обзир чињеницу да су космогонијски митови и обреди међу Македонцима у писаној форми по први пут забележени у току овог истраживања, а да су до сада преношени усменим путем са генерације на генерацију, изненађујуће је како су успели да трају толико дуго.

Митови о стварању света, стварању Земље као Мајке Богиње, стварање Бога Сунца и Сунчане планине, митови о Месецу који силази на Земљу претварајући се у краву, представе месеца у години као божанских створења, подели неба на сазвежђа итд. немају ништа заједничко са постојећом хришћанском религијом становништва. Ови митови имају дубоке корене који досежу до **преисторијских времена**. Чињеница је да су опстали у условима дуготрајних окупација, као што су римска и турска, које су овде владале вековима. Преживљавање утицаја римске, исламске и хришћанске религије су доказ за себе који потврђује њихову виталност и дубину њихове укорености у комуникацији народа са космосом. Македонски сељаци су развили и прихватили два паралелна система вредности. Они верују у Библију и Исуса Христа али у исто време верују да су Земља, Сунце и Месец божанства, те да утичу не само на њихове животе већ и на животе животиња и биљака.

1. Мапа неба

У току последњих 25 година, истраживачи који су учествовали у овом етноастрономском пројекту, посетили су 130 македонских села и обавили интервју са 1500 старијих особа. Највећи број прикупљених налаза је објављена 2004. године (Ценев 2004), када је била припремљена и публикована једна специјална звездана мапа са именима и позицијом звезда и сазвежђа познатих у народу (сл. 1). Очигледно, људи су у прошлости знали за многа сазвежђа, што су испитаници и потврдили. Ипак, у мапу су укључена само сазвежђа којих су људи могли да се сете, као и сазвежђа чија је позиција могла да буде одређена са великом сигурношћу.

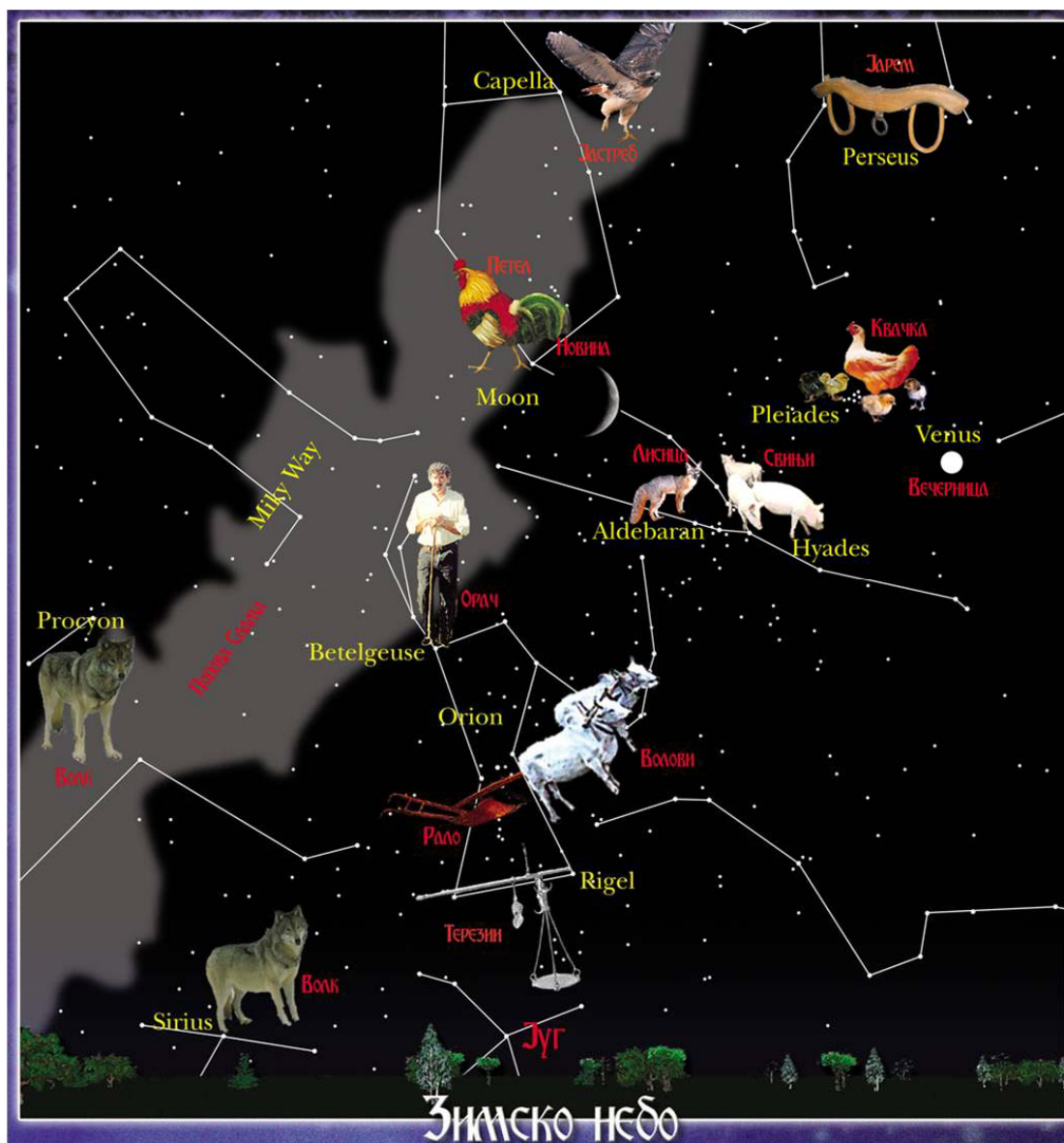
Мапе се уобичајено представљају у кружној форми, али за овај случај смо одлучили да следимо перцепцију људи и њихову поделу неба која се састоји из три дела. У складу са тврдњама свих испитаних старијих људи који живе у македонским селима, година се дели само на два годишња доба - зиму и лето.

Зима почиње 8. новембра, дан познат у народу као Митровдан или дан Светог Димитрија и завршава се 6. маја, на дан познат као Ђурђевдан или дан Светог Ђорђа. У складу са тим, лето почиње на Ђурђевдан а завршава на Митровдан. Због тога, народ препознаје сазвежја летњег или зимског неба која су адекватно предствалњена на мапи. Истраживачи су утврдили да су народу позната сазвежја око Северњаче, и са њиховим кружним кретањем око те звезде, исто као и са чињеницом да та сазвежја не излазе и не залазе током трајања године. Стога је део северног неба са звездом Северњачом (Северница) приказан као посебан део на мапи неба.

2. Сазвежја зимског неба

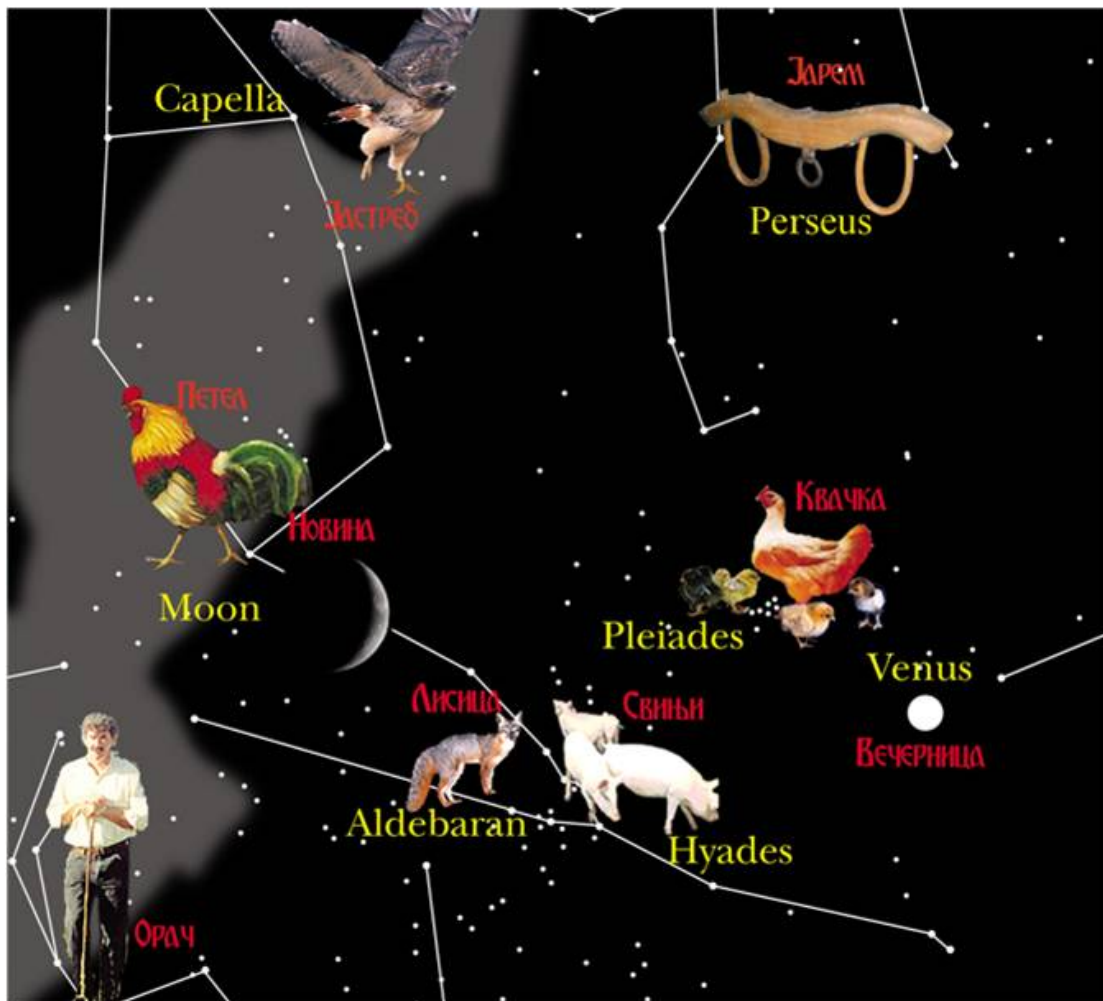
У астрономији постоји мишљење да је зимско небо најлепше по изгледу, обзиром да садржи велики број звезда и звезданих јата. Блиставе звезде се лако препознају и стога није изненађујуће да представљају основу за стварање представа о небу и представа о сазвежђима. Исто као и свуда у свету, и у македонском народу смо забележили највећи број података који се односе на зимско небо.

Квачка (мак. Квачка) је најпознатије сазвежђе и сви старији људи из македонских села су без изузетака могли да је препознају. Овим именом народ назива звездано јато Плејада (Pleiades). Људи тврде да постоје три главна белега на небу која могу бити препозната увек, али посебно пред зору треба да се потраже на небу. Та три белега су према следећем реду: Квачка, Даница (мак. Деница), име којим народ означава звезду Венеру (Venus) и Орач, име које народ користи за звезду Бетелгез (Betelgeuse) у сазвежђу Орион (Orion). Људи помоћу ових сазвежђа одређују време у лето¹ и на почетку јесени, када треба да се пробуде, устану и започну пољопривредне послове. Уобичајено, људи кажу: „Када се Квачка појави на истоку, тада је око два сата ујутру. То је време када домаћица треба да устане и припреми хлеб за раднике на пољима. Онда, колико „за један остен“ (дрвени штап за терање стоке, дужине око 2 метра), појавиће се на истичном хоризонту Орач, тада ће бити око 3 сата после поноћи, и тада треба

¹ Орач (Бетелгез), Квачка и Даница су близу еклиптике и виде се готово читаве године осим кратког времена када се не виде на ноћном небу, јер би требало да се посматрају током дана. У те дане, они до вечери зађу за западни хоризонт. То је време када Сунце излази у сазвежђу Бика.
Прим. прев.

орачи да се пробуде и припреме се за одлазак на њиве. На крају, изаћи ће звезда Даница, тада сви људи треба да буду на пољима, да обаве различите пољопривредне послове“ (Цевев 2004).

Селјаци најчешће описију Квачку као квочку окружену са 6-7 пилића. У селима југоисточне Македоније забележили смо веровање да плодови свих типова биљака са зрнима треба да буду сакупљени пре него што се Квачка појави на небу. У лето, у ране јутарње сате, она се појављује веома ниско на хоризонту, те они верују да може сићи на Земљу са својим гладним пилићима и појести све што се нађе на пољима.

Етноастрономска и етнологска истраживања спроведена на ширем региону Балканског полуострва, укључујући и осталу Европу, показала су да се звездано јато Плејаде назива Мајком квочком или Квачком са пилићима у многим народима (Младенова 2006, с. 109). На територији Србије (Јанковић 1951; Ђорђевић 1958) и на западу и југозападу Бугарске (Младенова 2006, с. 109) Плејаде су познате под именом Влах, као и под именом Влашићи (Власци или Аромани) и описани су као група од седам Влашића.

Остале звезде и сазвежђа која окружују Мајку квочку, добила су своја имена према различитим животињама, чврсто повезаним са животом квочке као једне од основних знакова на небу. Тако, у њеној околини, налазимо следећа сазвежђа:

Певац (мак. Петел) је име звезде Нат (Nat) из сазвежђа Возар (Auriga).

Јастреб је један од најпознатијих непријатеља Квочке и Петла и налази се тачно изнад њих, у позицији нападача. Сјајна звезда Капела (Capella) у сазвежђу Возар је у народу позната као Јастреб.

Лисица је такође непријатељ Квочке и Певца (другог по важности), те је јасно зашто људи и њу виде на небу. Црвена боја звезде Алдебаран (Aldebaran) у сазвежђу Бика је разлог зашто људи перципирају ту звезду као лисицу, спремну да нападне Квочку и Певца.

Околина Квочке може се приказати као двориште типичног сеоског домаћинства. Из тог разлога, људи ту виде следећа сазвежђа:

Свиње. Близу Квочке на небу људи уочавају групу звезда у астрономији познату као звездано јато Хијаде (Hyades). Расејани облик звезда у звезданом јату и њихов распоред људе подсећа на свиње у сеоском дворишту, па су их тако и назвали.

Јарам (мак. Јарем). Народ под тим именом препознаје групу звезда из сазвежђа Персеј (Perseus). Јарам за волове се уобичајено види у сеоским двориштима, па га зато људи тако и описују на небу.

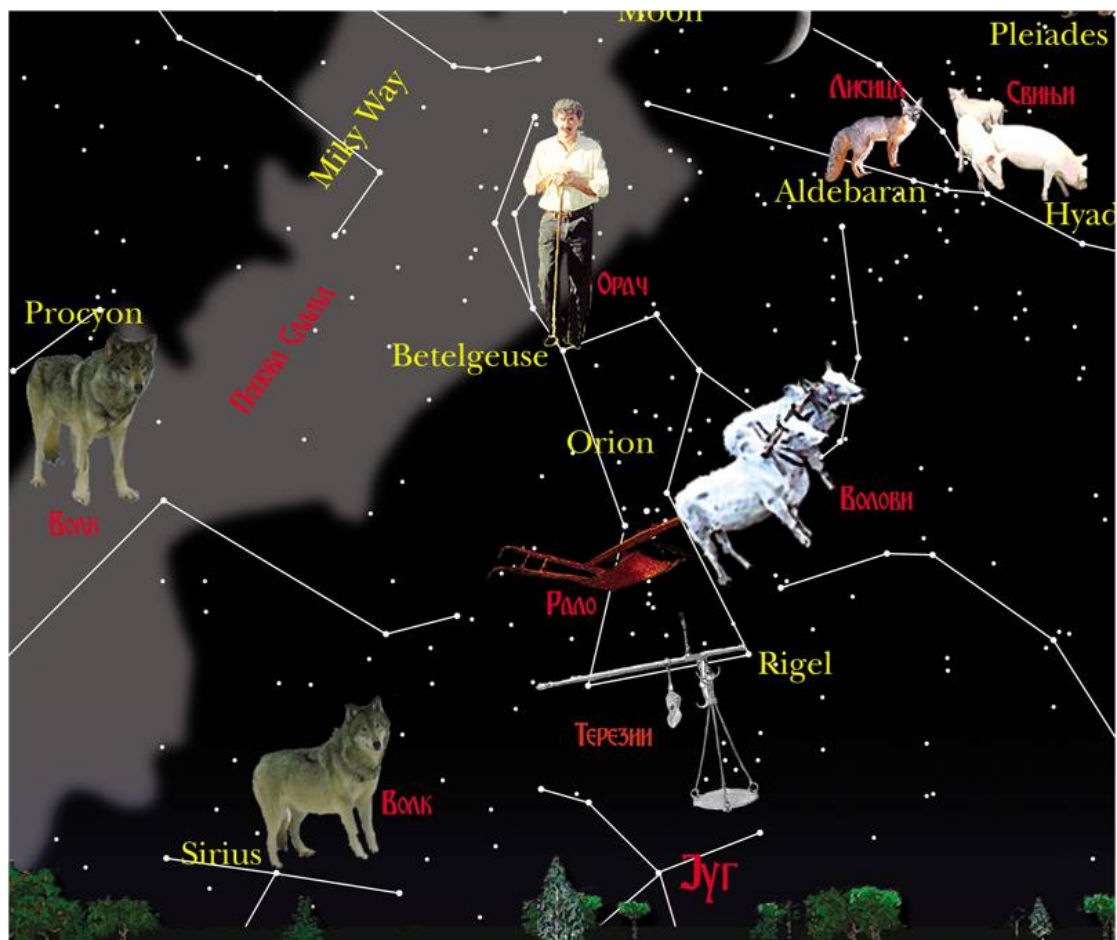
Мало даље од сеоског дворишта и Квочке смо забележили још једну групу сазвежђа познатих у народу, која формирају уопштenu представу о раду на сеоским пољима. На том делу неба народ препознаје следећа сазвежђа:

Орач. Претходно смо напоменули да је Орач једно од три главне препознатљиве структуре на небу. Орач је име за сјајну звезду Бетелгез у астрономском сазвежђу Орион. Треба да се напомене да поред Бетелгеза, у процесу настанка народног схватања сазвежђа, мање сјајне звезде су такође узете у обзир, па је Орач замишљен како се враћа кући, држећи штап (бич) у рукама.

Рало и волови. Астрономско сазвежђе Орион се састоји од већег броја сјајних звезда, распоређених у препознатљивом распореду који је доминантан на зимском небу и лако се може наћи. Народ из македонских села веома често показује подручје Ориона, говорећи да три сјајне звезде у појасу Ориона и околне мање сјајне звезде чине представу дрвеног рала, са два упрегнута вола.

Вукови. Близу Рала са воловима, на левој страни неба, људи виде и два вука. Вукови су две сјајне звезде, Сиријус (Sirius) из сазвежђа Велики пас (Canis Major) и Процион (Procyon) из сазвежђа Мали пас (Canis Minor).

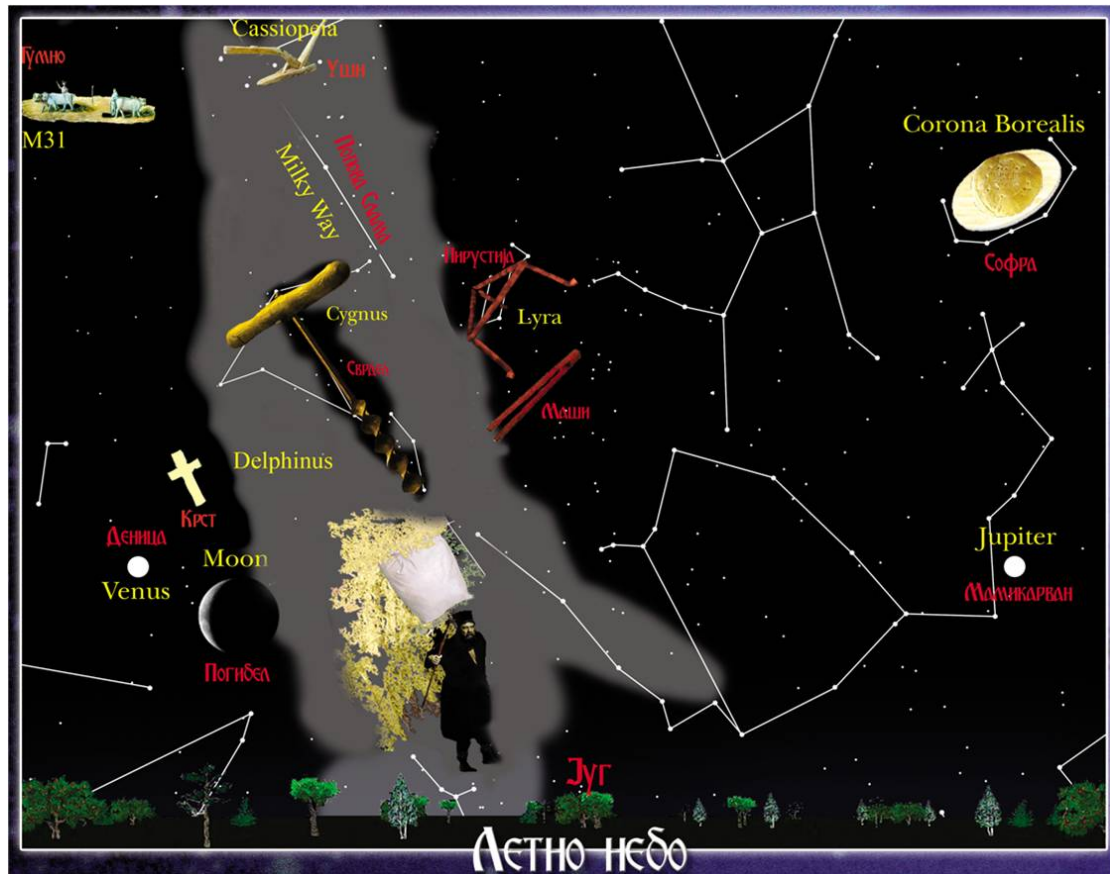
Орач, Рало са воловима и Вукови су делови једне шире представе за коју људи обично кажу: „У рано јутро Орач је кренуо са воловима на орање. Али, када је стигао на њиву, схватио је да је заборавио ремен за волове. Одлучио је да се врати кући. То је разлог због чега се он налази мало даље од Рала са воловима, које је оставио у пољу. Када су вукови видели да су волови остављени сами, почели су да се групишу и реже, као да ће их напасти“ (Ценев 2004).

Према постојећој етнолошкој и етноастрономској литератури у неким земљама (Ђорђевић 1958, Јанковић 1951, Колев и Колева 1998), као и у одређеним текстовима из ширег региона (Младенова 2006), може се рећи да су представе Орача, Рала, Волова и Вукова познате широм Балканског полуострва. Веома често смо међу људима могли да забележимо имена изведена из корена ових речи или описа делова плуга, али они само обогаћују представу зимског неба овога подручја као слику поља, на коме се обављају уобичајене пољопривредне активности. Народ говори о још једном сазвежђу које на први поглед одступа од опште слике овог дела зимског неба. То је сазвежђе **Кантар** (Теразије²). Онако како га људи описују, оно је састављено од двају сјајних звезда сазвежђа Орион, Ригела (Rigel) и Саифа (Saiph) као и од групе блеђих звезда из астрономског сазвежђа Зец (Lepus).³ Постојање овог народног сазвежђа на зимском небу се може интерпретирати на два начина: први је да је то део старијег и комплекснијег схватања зимског неба, а други је да се ово народно сазвежђе може схватити као симбол зимског периода, када људи нису окупирани пољопривредним пословима, већ трговином.

² Није у вези са астрономским сазвежђем Либра (Вага), већ је део астрономског сазвежђа Орион, тако да их не треба мешати. *Прим. прев.*

³ Ригел и Саиф би тако чинили калибрисану шипку кантара са тегом а звезде из сазвежђа Лепус би чиниле тас са ланцима, којима је прикачен тас за шипку. *Прим. прев.*

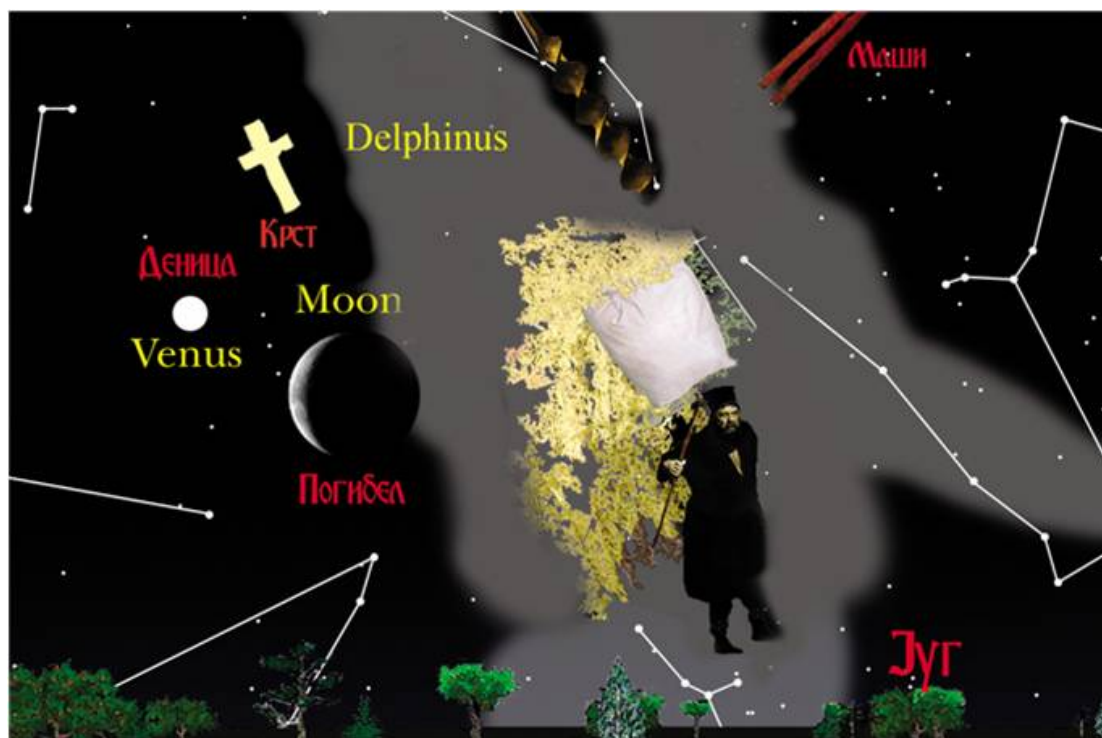

3. Сазвежђа летњег неба

Попова (или Кумова) слама представља нашу галаксију, Млечни пут (Milky Way). По својој појави, наша галаксија је доминантна на летњем небу (сл. 5). Људи су запазили карактеристичан облик и изградили сопствени мит о појављивању те формације на небу. У складу са најчешће причаним митом (Ценев 2004), за време једне веома хладне зиме, некаквом попу је понестало сламе за стоку. Решио је да украде мало сламе од свог кумчета. Духовна веза између кума и кумчета се међу македонским народом сматра веома јаком, а крађа од кума тешким грехом. Тако је поп отишао до гумна свог кума, сакупио сламу у врећу и кренуо да бежи. То је видео Бог и учинио да се слама распе по целом путу којим је поп бежао. Убрзо потом, све то је пренето на небо, за вечно подсећање и опомену о тако тешком греху. Зато се у западним деловима Македоније Попова слама (галаксија) често зове и Кумова слама.

Као додаток, следеће сазвежђе је повезано са митом о Кумовој слами.

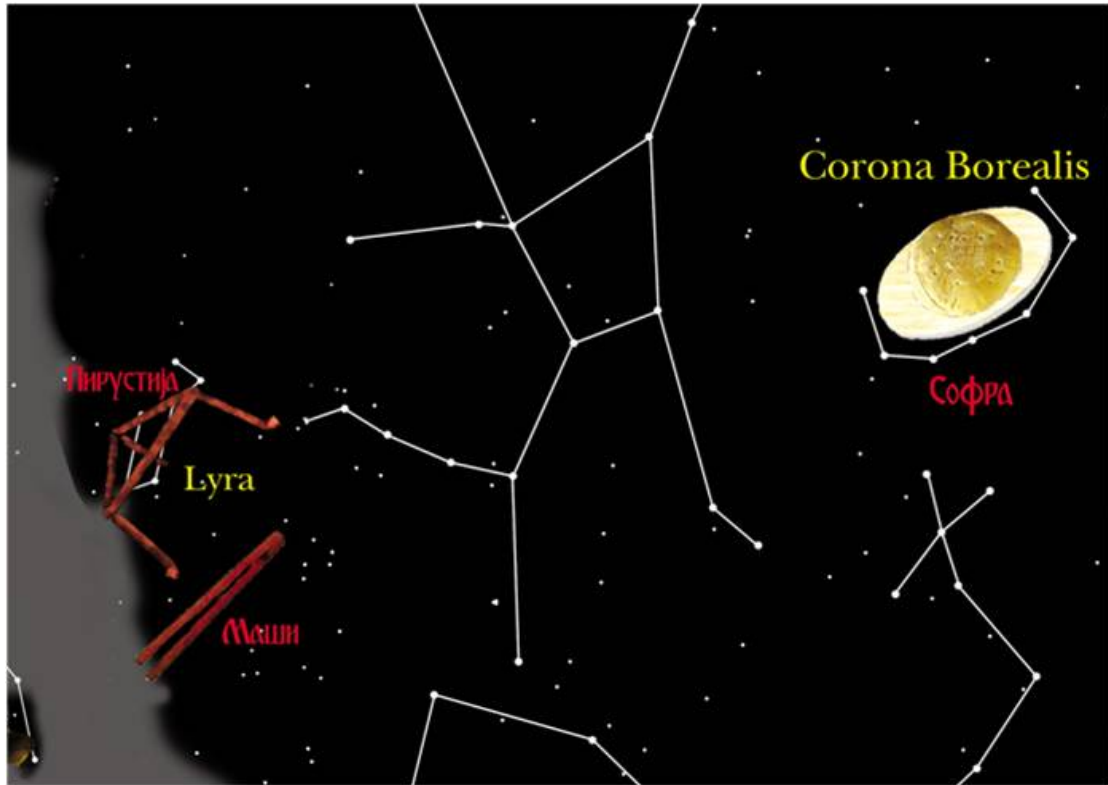
Гумно. Магловита и кружна форма Андромедине галаксије (M 31; Andromeda - Messier 31) подсећала је људе на гумно са кога је поп украо сламу од свога кума.

Мали крст или **Попов крст** је комплементаран са народним веровањем да је поп-лопов, видевши божју силу, почео да трчи и у паници, путем, изгубио свој крст. Тако, одмах поред Попове (Кумове) сламе, налази се Мали крст. Тим називом, народ објашњава четири звезде малог астрономског сазвежђа Делфин (Delphinus). Због његових димензија, народ га обично зове Мали крст или Попов крст. Савремена литература у суседним земљама проналази трагове постојања Великог крста (Младенова 2006, с. 184-185), реферишући астрономско сазвежђе Лабуд (Cygnus).

Уши. Овом једноставном речју, када се користи у жаргону, македонски сељаци означавају део дрвеног плуга (рала) који улази у земљу и оре. Под именом „Уши“ народ подразумева неколико сјајнијих и неколико не тако сјајних звезда из астрономског сазвежђа Касиопеја (Cassiopeia). Уши су лоциране близу Гумна. Оба ова народна сазвежђа део су шире представе сеоског дворишта какво се може видети у сваком македонском селу.

У етнолошкој и етноастрономској литератури свих народа који живе на Балканском полуострву, реч „слама“ је веома често део назива наше галаксије (Младенова 2006), као што су имена Попова слама, Кумова слама, Сламни пут итд. У северној Грчкој људи веома често говоре о Поповој слами (Abot 1903), док у осталим деловима Грчке, за нашу галаксију се обично чује назив Млечни пут, као и у осталим деловима Европе.

Иако је тако, анализе су показале да је реч „слама“ део имена наше галаксије које се користи на ширем региону Балканског полуострва и Мале Азије, све до Египта (Младенова 2006, с. 342).

Троног (мак. Пирустија): троног је уобичајено име за малу металну направу са три ногаре која се поставља на ватру, као основа за шерпе и лонце, у којима се припрема храна. Народ користи ово име да опише троугао који чине веома сјајна звезда Вега (Vega) и две, не тако сјајне звезде сазвежђа Лира (Lyra).

Машице (мак. Маши) су алатка за царање ватре и померање угљевља у ватри и налази се веома близу Тронога, те је народно сазвежђе Машице близу сазвежђа Троног. Машице су три звезде сазвежђа Лире које чине једнакокраки троугао.

Софра. То је типичан овални облик астрономског сазвежђа Северна круна (Corona Borealis) које призива представу округле софре, ниског стола за обедовање. Софра је место где се цела породица увече окупља да вечера, тако да народ често каже да је у прошлости ово сазвежђе имало богатији опис са окупљеним члановима породице који за софром вечерају, док им млада невеста сервира оброк.

Исто као што у случају зимског неба, народ на летњем небу описује карактеристично сазвежђе, које на први поглед изгледа као да нема никакве везе са другим сазвежђима.

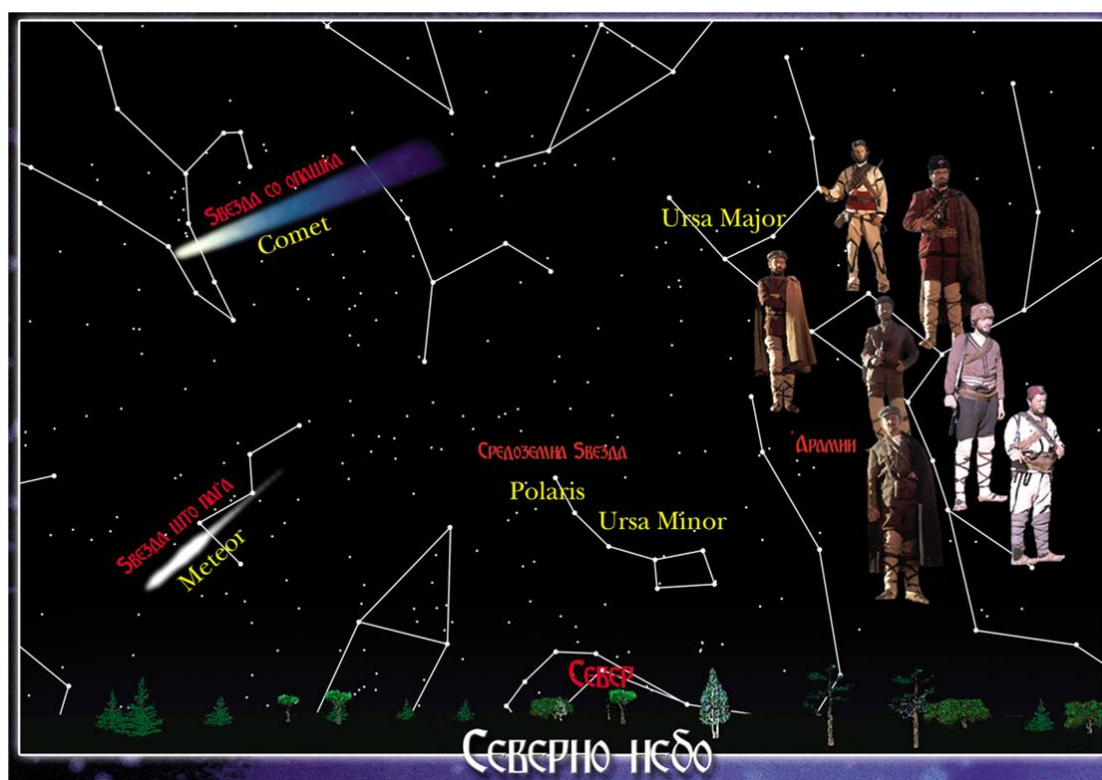
Такво је сазвежђе **Сврдло** (мак. Сврдел). Народ тврди да је то једно велико сврдло које се користи при изградњи кућа и да се налази унутар Попове сламе. У ствари, под сазвежђем Сврдло они подразумевају типичну шару сјајних звезда сазвежђа Лабуд (Cygnus). Слично као у случају Кантара, претпостављамо да је

то симбол времена током године када се ово сазвежђе види на небу. Сврдло се види на небу у пролеће, када људи почињу да граде куће, пре него што постану сувише заузети пољопривредним пословима.

4. Сазвежђа северног неба

Северно небо (сл. 8) захвата само мали простор у народној подели неба. Овде људи описују само једно сазвежђе, али наравно знају и за Северну звезду (Polaris), коју називају Северњача (Северница), а често је зову и **Средоземна звезда**.

Лопови (мак. Арамии) је уствари познато астрономско сазвежђе Велики медвед (Ursa Major), које народ описује као групу лопова. Седам сјајних звезда сазвежђа Урса мајор су схваћене као седам лопова, јер „у току ноћи круже по небу као што лопови круже око куће“.

Народ такође сасвим добро познаје и двојну звезду Мизар (Mizar). Штавише, он бледу звезду Алкор (Alcor) назива **Малим лоповом**, дететом које су киднаповали лопови, које сада треба да постане један од њих. У скорашњем периоду, ово сазвежђе се назива и **Комите** (мак. Комити), који су заправо били борци против Турака, за ослобођење од турске окупације. Народ такође каже да су седам сјајних звезда Великог медведа седам бораца – комита који се спремају да нападну Турке.

Астрономско сазвежђе Велики медвед је познато у свим народима, али у већини случајева под различитим именима. Имена као што су Лопови (Арамии) или Хајдуци се користе у Македонији, деловима Бугарске, Грчке, Србије и Босне и Херцеговине (Младенова 2006, с. 80-84). Ипак, веома често се ово сазвежђе

описује и као Велика кола или Кола (Ђорђевић 1958) са воловима или Воловари (Младенова 2006, с. 84).

Као закључак

Специфично груписање народних сазвежђа, њихова имена и митологија која их подржава, одвели су нас до закључка да је македонски сељак копирао свој целокупан свет на небо. Он је замислио своју небеску кућу, која је на летњем небу тачно изнад његове стварне куће на Земљи. Троног и машице су поред огњишта које заједно са софром, ниским дрвеним сточићем за обедовање, имају централну позицију у свакој сеоској кући. Ако се сетимо да је астрономско сазвежђе Лира у току лета готово у самом зениту, онда жеља сељака да своју небеску кућу повеже са својом правом кућом постаје очигледна. То је тако посебно у лето, када се сакупља жетва са поља. Тај веома важан период гарантује њихово преживљавање до следеће године. Према мишљењу великог броја антрополога, религиозан човек поставља своју кућу у средину света, што ће му омогућити да комуницира са Боговима. Важност линије тело-кућа-космос се запажа и у веома раним стадијумима развоја свих познатих култура, и изграђена је на архаичној религиозности у свим људским цивилизацијама и културама (Elijade 2004).

Укратко, може се закључити да су народна сазвежђа, нађена и узета из колективне меморије народа, само део знатно богатије перцепције неба која се може пратити код Македонаца као један важан део њихове културе. Притом, може се потврдити да су народне представе о небу, заједно са именима и митологијом народних сазвежђа у корелацији са сличним представама, именима и митологијом народа суседних земаља.

Зато, мора се поставити питање када и где се догодило рођење балканских религијских традиција, као основа народне духовне културе. На основу деобе неба и имена датим народним сазвежђима, као и са симболиком и митологијом коју садрже, може се закључити да њихове корене треба тражити у раним земљорадничким заједницама које су постојале на просторима Балкана у периоду **НЕОЛИТА**.

Питање где су се ове религијске традиције најпре појавиле, у овом контексту нема значаја, ако узмемо у обзир глобалну униформност бројних неолитских култура, које су конституент такозваних балканско-анадолског комплекса (Чаусидис 1996). Питања од већег значаја су она која се односе на то како су и са којом интерференцијом ти митови и те традиције преживеле неколико хиљада година и како су још увек присутне у народној култури свих балканских народа. На та питања треба наћи одговор у будућности, кроз компаративну анализу и сарадњу специјалиста на пољу антропологије, етнологије, етноастрономије, историје религија, лингвистике итд.

Литература

- Abbot, G. F.: 1903, *Macedonian Folklore*, Cambridge, 69.
- Kembel, Dž.: 2002, *U svetu mita*, DN Centar, Beograd, 3.
- Ценев, Ѓ.: 2004, *Небото над Македонија*, МКЦ Скопје, 67-84.
- Чаусидис, Н.: 1998, *Дијахрониското компарирање на религиските и етно-културните процеси на почвата на Македонија*. МАНУ, Историја на културата на Македонија, Скопје, с. 251-252.
- Димитрова-Годорова, Л.: 1983, *Относно произхода на български народни названия на съзвездията Орион и Плеяди*. Български език, XXXIII/5, София, 1983, 401–403.
- Ђорђевић, Т.: 1958, *Природа у веровању и предању нашега народа*, Српски етнографски зборник бр. 71, Београд, с. 53-54.
- Elijade, M.: 2004, *Sveto i profano*, Alnari, Beograd, s. 122-127.
- Јанковић, Н.: 1951, *Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба*, Српски етнографски зборник бр. 71. Београд, с. 53-54.
- Колев, Д., Колева, В.: 1998, *Съзвездието Орион в народната традиция*, Българска етнология 1-2, София, с. 68-78.
- Младенова, Д.: 2006, *Звездното небе над нас*, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София, с. 80-84, 104-109, 117-127, 149-166, 184-185, 342.